

FREUDS BREVE

Nogle refleksioner udmundende i en anmeldelse af Sigmund Freuds breve i to bind, udvalgt og kommenteret af Christian Braad Thomsen, oversat af Rolf Reitan. *Bind 1: Kærestebreve og anden korrespondance* (295 sider). *Bind 2: Breve til den hemmelige komité og anden korrespondance* (261 sider). Pris pr. bind kr. 295, for begge bind samlet kr. 495. Forlaget Klim, 1997.

Ole Andkjær Olsen

I et forfatterskab som Freuds, hvor den historiske erkendelsesproces på mange måder er lige så lærerig som de færdige teorier og definitive konklusioner, er brevene et uforligneligt, men også ofte undervurderet kilde-materiale. De viser mange tanker i deres kimform, de lader os følge veje og vildveje i hypotesernes udvikling fra undfangelse til officiel publikation, de udfylder store og små huller i vores historiske viden om Freud, hans elever og den psykoanalytiske organisation, og de bringer os i tilgift så tæt ind på Freuds person, at man selv i dag griber sig i at føle, at det krænker privatlivet at læse dem.

Man kommer ikke uden om, at der i disse år er et mærkeligt og beklageligt skisma mellem det store læsende publikums tydelige fascination af biografier og den toneangivende tendens inden for humanistisk universitetsforskning til at ringeagte biografi i næsten enhver afskygning. Kan man i en diskussion beskyldte sin modpart for at anvende »den biografiske metode«, er man næsten sikker på bifald.

Der er selvfølgelig flere gode grunde til, at det er gået sådan. Der kan såvist findes mange eksempler på naive og ensidige biografiske forklaringer af kunstværker og videnskabelige opdagelser, og særligt frustrerende er det at blive præsenteret for Geniet som ultimativ forklaring, for så er man lige vidt. Freuds ofte påberåbte »genialitet« er ikke nogen håndterlig faktor, der kan skilles ud fra det konkrete praktiske og teoretiske arbejde, Freud udførte. Lige så negativt må man forholde sig til den kritiske anvendelse af biografien, der hævder, at Freuds teorier er projektioner af hans egne komplekser eller generaliseringer ud fra nogle få patienters sygehistorier og følgelig har en meget begrænset gyldighed. Tilbage bliver imidlertid det som jeg vil kalde en legitim og nødvendig

biografisk interesse, og som i særlig grad synes at være en forpligtelse, når beskæftigelsen gælder psykoanalysen, hvis force netop er at analysere patienter med inddragelse af det livshistoriske og dermed også det biografiske perspektiv. Det ville i virkeligheden være en desavouering af psykoanalysen, hvis man afviste at bruge dens egne metoder i studiet af dens historie.

Det er ikke uden vanskeligheder at navigere i dette minefelt. Man må ikke forveksle denne problematik med spørgsmålet om de ubevidste fantasiers realitetsgehalt, for ved siden af fantasierne, der så afgjort følger deres egne love og har deres særegne psykiske realitet, opererer alle analyser også med livshistoriske realiteter, der er selve holdepunktet for analysen af fantasierne. Der er – når studiet gælder Freuds livshistorie – ikke tale om at »forklare« psykoanalysen ud fra træk i biografien. Når man f.eks. kan påvise, at Freud konciperede Ødipus-teorien med udgangspunkt i sin egen selvanalyse efter faderens død i 1896, kan det hverken være grundlag for at betragte teorien som bevist eller modbevist. Der er tale om at belyse og perspektivere, om at finde en 'baggrund', en 'sammenhæng' eller en *klangbund* for teoriene i biografien. Analysen sker med et både historisk og nutidigt perspektiv, for selvfølgelig anvender man en nutidig viden om, hvad psykoanalysen har udviklet sig til efter Freud, som målestok for læsningen af de historiske tekster. Inddragelsen af begrebsarkæologien kan være en betydelig hjælp til at forstå et begrebs indre arkitektur, men kan selvsagt ikke udsige noget om dets gyldighed.

Den biografiske indfaldsvinkels styrke og svaghed kan også belyses ud fra, hvad en given analytiker *ikke* var i stand til at begribe. Det er f.eks. ingen tilfældighed, at det var Freud og andre mandlige analytikere, der ud fra deres egne erfaringer skabte Ødipus-teorien, krystalliseret omkring oplevelsen af sønnens rivaliseren med faderen og derefter udbygget til en almen teori, mens det var Melanie Klein, der med sin specielle relation til en hyperdominerende moder kunne *opdage* de problematiske sider af moder/barn-forholdet i den præødipale moderbinding. Freuds personlige erfaringer gjorde det med andre ord ikke muligt for ham at afdekke dette specielle hjørne af virkeligheden, selv om han udmærket *post festum* var i stand til at anerkende dets eksistens.

Alt dette for at fastholde, at hvis man arbejder med psykoanalysens videnskabshistorie, kommer man ikke uden om Freuds breve, ja, man kan ligefrem hævde, at det er den stadige strøm af nye brevdgivelser, der om noget holder denne forskning i live og giver den nyt perspektiv. Det er forbløffende, i hvilken grad brevene kan punktere myter om Freud og dementere spekulative teorianalyser, der har indført kunstige årsagssammenhænge i teoriudviklingen, og brevene er selve primærmaterialet, når det gælder information om de intriger, skæve alliancer og sære kompromisser, der blev bestemmende for udformningen af den psykoanalytiske organisation.

Når man skal danne sig et overblik over den enorme brevmængde, kan man passende starte med at spørge, hvor mange breve Freud overhovedet har skrevet. Gerhard Fichtner¹, professor i videnskabshistorie ved universitetet i Tübingen og på den ene eller den anden måde medvirkende ved alle de senere års Freud-udgivelser, skønner, at Freud gennem hele sit liv har skrevet omkring 20.000 breve. Heraf skønner han videre, at omkring 10.000 stadig eksisterer. Af disse er omkring 5.000 registreret og arkiveret, og af disse igen er vel i dag omkring 4.000 publiceret helt eller delvis². Registreringen af nyopdagede breve er langsom og møjsommelig. Da Freud-breve er blevet en efterspurgt vare, må forskerne ofte oplede dem enkeltvis eller i små portioner i auktionskataloger verden over. Selv om Fichtner måske nok skyder over målet m.h.t. antallet af bevarede breve, er der givetvis meget, vi ikke kender endnu.

En anden forhindring for forskningen er, at mange breve – ikke mindst dem, der er deponeret i kongresbiblioteket i Washington – af giverne og ledelsen af Freud-arkivet i fællesskab er blevet klausulerede, så de enten er totalt båndlagt langt ind i det nye årtusind eller kun tilgængelige for særligt betroede forskere. Blandt de breve, der således stadig venter på udgivelse, er størstedelen af Freuds breve til Martha, korrespondancen på 300 breve mellem Freud og datteren Anna og korrespondancen med komitémedlemmet Max Eitingon, der på visse punkter er yderst kontroversiel. Vi venter også på en samlet udgave af den hemmelige komités såkaldte »Rundbriefe«.

En gennemgang af listen over de publicerede breve giver et forvirrende billede. Der er tale om brevveksling med omkring 400 personer. Uoverskueligheden skyldes, at de enkeltpersoner, der på den ene eller den anden måde er kommet i besiddelse af Freuds breve, vælger at publicere dem i selvstændige artikler eller monografier. Man skal således fremskaffe et meget betydeligt antal bøger og artikler for at checke selv uvæsentlige Freud-breve. I den komplette Freud-bibliografi³ udgør brevene 296 udgivelsesnumre, et tal, der altså skal forhøjes med udgivelserne efter 1989, men der er absolut nogle, der er vigtigere end andre, og jeg vover at pege på de følgende i alt 19 udgivelser som de foreløbigt væsentligste opstillet kronologisk efter deres første publikation:

1950

(1) *Aus den Anfängen der Psychoanalyse. Briefe an Wilhelm Fliess, Abhandlungen und Notizen aus den Jahren 1887-1902*. Udgivet af Marie Bonaparte, Anna Freud og Ernst Kris. London: Imago Publishing Co., 1950. Fuldstændig udgave: se nr. 11.

1960

(2) *Sigmund Freud. Briefe 1873-1939*. Udgivet af Ernst og Lucie Freud. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1960 (2. udvidede udgave 1968).

1963

(3) *Sigmund Freud – Oskar Pfister. Briefe 1909-1939.* Udgivet af Ernst L. Freud og Heinrich Meng. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1963.

1965

(4) *Sigmund Freud – Karl Abraham. Briefe 1907-1926.* Udgivet af Hilda C. Abraham og Ernst L. Freud. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1965.

1966

(5) *Sigmund Freud – Lou Andreas-Salomé. Briefwechsel.* Udgivet af Ernst Pfeiffer. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1966.

1968

(6) *Sigmund Freud – Arnold Zweig. Briefwechsel.* Udgivet af Ernst L. Freud. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1968.

1970

(7) *Sigmund Freud – Edoardo Weiss. Briefe zur psychoanalytischen Praxis. Mit den Erinnerungen eines Pioniers der Psychoanalyse.* Med forbemærkning og indledning af Martin Grotjahn. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1973. Oprindeligt udgivet på engelsk under titlen *Sigmund Freud as a Consultant. Recollections of a Psychoanalytic Pioneer.* New York: Intercontinental Medical Book Corporation, 1970.

(8) *Georg Groddeck. Der Mensch und sein Es.* Udgivet af Margaretha Honegger. Wiesbaden: Limes Verlag, 1970. Separat udgave af brevvækslingen findes i: *Georg Groddeck – Sigmund Freud. Briefe über das Es.* München: Kindler Verlag, 1974.

1971

(9) *James Jackson Putnam and Psychoanalysis. Letters Between Putnam and Sigmund Freud, Ernest Jones, William James, Sándor Ferenczi, and Morton Prince 1877-1917.* Udgivet og med indledning af Nathan G. Hale, jr. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

1974

(10) *Sigmund Freud – C. G. Jung. Briefwechsel.* Udgivet af William McGuire og Wolfgang Sauerländer. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1974.

1985

(11) *Briefe an Wilhelm Fliess 1887-1904.* Udgivet af Jeffrey Moussaieff Masson. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1986. Oprindeligt udgivet

på engelsk under titlen: *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press, 1985.

1987

(12) *Stefan Zweig. Briefwechsel mit Hermann Bahr, Sigmund Freud, Rainer Maria Rilke und Arthur Schnitzler*. Udgivet af Jeffrey B. Berlin, Hans-Ulrich Lindken og Donald A. Prater. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1987.

1989

(13) *Sigmund Freud. Jugendbriefe an Eduard Silberstein 1871-1881*. Udgivet af Walter Boehlich. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1989.

1992

(14) *Sigmund Freud – Ludwig Binswanger. Briefwechsel 1908-1938*. Udgivet af Gerhard Fichtner. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1992.

(15) »Letters from Sigmund Freud to Joan Riviere (1921-39)«. *International Review of Psycho-Analysis*, 19: 265-82. Udgivet af Athol Hughes. London, 1992.

1993

(16) *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones 1908-1939*. Udgivet af R. Andrew Paskauskas med indledning af Riccardo Steiner. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press, 1993.

(17) *Sigmund Freud et Romain Rolland. Correspondance 1923-1936. De la sensation océanique au Trouble du souvenir sur l'Acropole*. Udgivet af Henri og Madeleine Vermorel med forord af André Bourguignon. Paris: P.U.F., 1993.

(18) *Sigmund Freud – Sándor Ferenczi. Briefwechsel. Band I/1 1908-1911*. Udgivet af Eva Brabant, Ernst Falzeder og Patrizia Giampieri-Deutsch under videnskabelig ledelse af André Haynal. Wien: Böhlau Verlag, 1993.

(19) *Sigmund Freud – Sándor Ferenczi. Briefwechsel. Band I/2 1912-1914*. Udgivet af Eva Brabant, Ernst Falzeder og Patrizia Giampieri-Deutsch under videnskabelig ledelse af André Haynal. Wien: Böhlau Verlag, 1993.

Hertil kommer af lidt større portioner breve og brevuddrag indeholdt i Jones' Freud-biografi (1953, 1955 og 1957), i Schurs biografi (1972), i

den store Freud-billedbog (1974) samt i det enorme *Nachtragsband* til *Gesammelte Werke* (1989).

Listens nr. 1 – de udvalgte breve og manuskripter tilsendt Wilhelm Fliess – er medtaget af historiske grunde, men er nu overflødiggjort, da den komplette brevsamling er indeholdt i nr. 11, mens »Entwurf« i en revideret udgave er indeholdt i det nævnte *Nachtragsband*. De mange spredte breve i nr. 2 er siden førsteudgaven i 1960 begyndt at dukke op i de samlede udgaver, men foreløbig er dette bind dog helt uomgængeligt. Nr. 3-8 er hele eller udvalgt af enkeltkorrespondancer med begrænset noteapparat, men modsat nr. 1 og 2 med svarbrevene trykt. Fra og med nr. 9 er noteapparatets standard hævet betydeligt. Særligt monumentalt står korrespondancen med Jung, Fliess og Jones. Ferenczi-korrespondancen (nr. 18-19), der i alt omfatter mere end 1200 breve, er foreløbig ukomplet og er efter to bind gået i stå ved brev nr. 483.

Christian Braad Thomsens danske brevudvalg i to bind udgør et afbalanceret udsnit af dette store brevkorpus. Læst som en helhed rummer udvalget en medrivende og afvekslende blanding af private, kliniske, teoretiske og organisatoriske temaer, og med sine over 550 sider er det også lidt af en sværvægt. De forbindende kommentarer, der skal forklare baggrunden og udfylde hullerne, er præget af Christian Braad Thomsens personlige indfaldsvinkel til Freud, som man ikke mindst kender fra hans Freud-biografi *Sigi Erobreren* fra 1984. Selv ville jeg nok have valgt at skrive mindst fem gange flere noter og kommentarer, men en sådan – om man så må sige – videnskabelig udgave kunne sagtens have skræmt så mange læsere væk, at grundlaget for en dansk udgivelse samtidig forsvandt. Et navneregister og en tidstavle burde der dog have været gjort plads til.

Også Rolf Reitans oversættelse fungerer udmærket. Det bygger jeg på, at jeg relativt sjældent har været tilskyndet til at slå efter i de tyske eller engelske originaler. Det er i virkeligheden en ret så utaknemmelig opgave at oversætte breve (og i særlig grad udvalg af breve), idet formuleringernes præcise indhold mange gange fortaber sig i en ubestemt privat verden uden mulighed for at checke efter, hvad der sigtes til. Der kan godt findes sproglige og terminologiske ejendommeligheder (samt ganske mange korrekturfejl), men hovedindtrykket er, at opmærksomheden – som det bør være – retter sig mod indholdet, ikke mod oversættelsen.

Der er fire store samlede blokke af breve, nemlig brevene til den forlovede Martha Bernays (de såkaldte »kærestebreve«), brevene til vennen og kollegaen Wilhelm Fliess, brevene til kronprinsen C. G. Jung og brevene til den faktiske arving af bevægelsen Ernest Jones. Hertil kommer to mindre portioner til eleven Karl Abraham og veninden Lou Andreas-Salomé og endelig en større blok med enkeltstående eller få breve til en lang række forskellige modtagere såsom Ludwig Binswanger, Oskar

Pfister, Romain Rolland, Arnold og Stefan Zweig (der *ikke* er brødre), Marie Bonaparte og Sándor Ferenczi. Når sidstnævnte ikke fylder mere, skyldes det, at Christian Braad Thomsen vil afvente færdiggørelsen af Freud/Ferenczi-udgaven, hvilket måske så til den tid kan give anledning til et tredje dansk brevbund. Man kan så håbe på, at Ferenczis breve medtages på lige fod med Freuds, for som man kan se i de to udkomne bind, er han korrespondancens udførende kraft, mens Freud spiller den nok så monotone rolle som den mere eller mindre tolerante faderfigur.

Brevene til Martha er et særdeles righoldigt materiale, der viser Freuds stormende – måske noget narcissistisk farvede – forelskelse, hans konservative syn på kvindens rolle, hans selvretfærdige jalousi og hans mere end patroniserende forsøg på at sætte hende på plads, når hun ikke efterkommer hans krav. Der er også værdifulde skildringer af dagligdagen på hospitalet og af mødet med Charcot, og som Christian Braad Thomsen anfører, mærker man allerede en betydelig psykologisk karakteriserings-evne i omtalen af en ung kollega, der har begået selvmord, en slags forløber for de store sygehistorier.

Fliess-brevene fra perioden 1887-1904 vejer for mig tungere end samtlige øvrige Freud-breve til sammen, og der måtte gerne have været endnu flere af dem i udvalget. Den nye komplette udgave (uden »Entwurf«) er på noget over 600 sider inklusive det redaktionelle materiale, og man kunne godt gå og drømme om en uforkortet dansk oversættelse. Her kan man fra første parket følge den skabelsesproces uge for uge, der resulterede i psykoanalysen. Man kan se udviklingen i den terapeutiske teknik, de ætiologiske modeller samt Freuds kamp for at få sine teoretiske brokker til at falde på plads i en acceptabel teori. Man kan følge helbredet, økonomien, familielivet og karrieren gennem tykt og tyndt, og en ganske særlig værdi har Freuds redegørelse for sin selvanalyse i tiden efter faderens død i 1896. En forudsætning for al denne kreativitet er Wilhelm Fliess, brevmodtageren, som Freud omslutter med hele sin narcissistisk-homoseksuelle interesse, og som – altimens han selv frembringer sine teorier om biseksualiteten, relationen mellem næsen og kønsorganerne og de biorytmiske interferenser mellem mandlige og kvindelige perioder – er fødselshjælperen par excellence i Freuds skabelsesproces. Christian Braad Thomsen har medtaget en betydelig del af de tidligere hemmeligholdte breve, herunder dem, der drejer sig om Fliess' fatale fejloperation af Emma Eckstein.

Brevvekslingen med Jung er af samme enorme omfang, hvilket dog skyldes, at svarbrevene her er bevaret og udgivet (med undtagelse af et mindre antal klausuleret af familien), men da svarene ifølge den danske udgivelses koncept kun gengives meget sporadisk, bliver stoffet ikke rigtigt levende.⁴ Den faglige diskussion mellem Freud og Jung er meget præget af, at Freud ønskede hjælp til sin forståelse af psykoserne fra psykiateren Jung, mens denne ikke var til større nytte, da han selv var på vej langt væk fra psykiatrien, så denne del af udvekslingen forbliver noget

halvhjertet fra begge sider. De stigende faglige uoverensstemmelser er naturligvis repræsenteret, men særligt interessante er brevene om den psykoanalytiske organisations tilblivelse, hvor Jung på et tidspunkt forestiller sig, at psykoanalysen skal formidle en genrejsning af kristendommen på et nyt grundlag, mens Freuds organisatoriske tanker stort set alene går tilbage til hans medlemskab af en filantropisk jødisk loge. En tid overvejer de i mangel af bedre at lade psykoanalysen repræsentere og dermed fødes som international organisation gennem indlemmelse i en etisk loge forestået af en apoteker i Bern, og der skal megen snak frem og tilbage til, før den eneste evidente løsning findes, nemlig oprettelsen af den internationale psykoanalytiske forening (IPA) i 1910. Psykoanalysens frimureragtige udspring viser sig dog i Freuds vedblivende omtale af den som »sagen«, og lige til hans død gik hele foreningsdannelsen under navnet »den psykoanalytiske bevægelse«.

Freud skriver et sted til Jung om sine lederevner: »Jeg duer sikkert ikke som chef, de afgørende års 'splendid isolation' har præget min karakter.« (bind 1, s. 218). Denne vurdering er både rigtig og forkert. Freud havde i høj grad lederpotentialer med sin diskrete karisma, men han manglede – ligesom en stor del af eleverne – forståelse for moderne organisations- og ledelsesprincipper. Derfor søgte han at drive psykoanalysen som et gammeldags familieforetagende med sig selv som patriarken og eleverne som sønner og døtre. Som modvægt mod foreningsdemokratiet, der ikke var til at stole på, dannedes som bekendt den hemmelige komité af trofaste Freud-støtter, der blev udstyret med hver en ring som symbol på broderskabet og sammenholdet.

Hemmelighedskræmmeriet, der til at begynde med sigtede mod at undergrave Jung, udartede siden til magtkampe mellem »brødrene« og et omfattende intrigemageri mellem Freud og de enkelte komitémedlemmer. En del af Freuds taktiske manøvrer viser sig kun, når man krydslæser brevene, f.eks. når A bagtales over for B, og B bagtales over for C etc. Freud har kendt til romernes »del og hersk«-politik. Han kunne være yderst opofrende og generøs over for de elever, han tog til sit hjerte. Man kommer imidlertid let til at tænke på de gaver, der uddeles af en godfather, der sørger gavmildt for medlemmerne af sin 'famiglia', men som også bliver meget vred, når de ikke adlyder ham. Freuds våben er altid den iskolde tilbagetrækning og den efterfølgende anvendelse af psykopatologiske diagnoser i brevene til de endnu trofaste: Fliess, Adler og Ferenczi diagnosticeres flere gange som paranoide, Bleuler siges at have en tvangskaracter, Margarete Hilferding er masochist, Jung er forrykt, og Stekel er pervers og tilmed et svin.

Christian Braad Thomsen har ikke tilsløret disse ting i sit brevudvalg, men skriver dog gentagne gange, at Freud aldrig brød med nogen elev af rent faglige grunde. Det er måske snævert set rigtigt, da han bevisligt tolererede teoretiske afvigelser hos f.eks. Binswanger, Pfister, Andreas-Salomé og Groddeck. Alligevel er det ikke hele sandheden, da faglige af-

vigelser faktisk generede Freud umådeligt, hvis de var kombineret med forsøg på at hverve tilhængere og danne fraktioner inden for foreningens rammer. Afvigelse hos »sønnerne« blev, når de gik over stregen, anset for psykopatologisk begrundede og følgelig at kunne klares med analyse. I den forstand mener jeg, at der ligger en dyb sandhed i Jungs afskedssalut til Freud, som desværre kun gengives meget ufuldstændigt (bind 1, s. 292). At bevægelsen hjem søges af et uforløst Ødipus-kompleks, som bl.a. sætter sig igennem i læreanalysernes struktur, har sat sig spor i de psykoanalytiske foreninger helt frem til nutiden (jvf. min artikel i *Psyke & Logos*, nr. 2, 1996).

Mange af de senere breve er præget af udvekslingen af reverenser med tidens store personligheder samt Freuds stoiske resignation over for splitelse, sygdom og død – altid isprængt passende visdomsord, der er egnet til citat. Dødsdriftsteorien er ved siden af sine indkapslede teoretiske paradokser også udtryk for en generel livspessimisme, der ikke mindst kommer frem, når Freuds synspunkter kontrasteres af den kristne præst Oskar Pfisters optimisme og livsfortrøstning. Freuds stoicisme er faktisk iblandet en ikke ubetydelig grad af misantropi: »Jeg bryder ikke mit hoved ret meget med godt og ondt, men jeg har gennemsnitligt fundet lidet godt ved menneskene. De fleste er efter mine erfaringer noget rak, hvad enten de bekender sig højlydt til den ene eller den anden, eller slet ingen, etisk lære.« (bind 2, s. 91). Dette er ikke et tilfældigt udslag af mismod, men gentages siden over for Lou: »I mit allerinderste er jeg overbevist om, at mine kære mennesker – med enkelte undtagelse – er noget rak.« (bind 2, s. 63). Denne kynisme er måske på den anden side forudsætningen for hele Freuds analytiske projekt, der tilsagde ham at søge sandheden uanset konsekvenserne. Ikke mærkeligt, at han kunne identificere sig med den Ødipus, hvis sandhedssøgen kostede ham hans samfundsmæssige position.

NOTER

1. Jvf. hans og en række andre artikler om Freud som brevskriver, der er samlet i bind 2 af *Revue Internationale d'Historie de la Psychanalyse*. Paris, P.U.F., 1989.
2. Dette tal er højere end Fichtners, da en del er kommet til siden hans opgørelse fra 1989. Den anden halvdel af korrespondancen, altså brevene til Freud, er kendt i et mere begrænset antal. Der er registreret omkring 3.000 breve, hvoraf omkring 2.000 er publiceret i dag. Freud har med andre ord ikke passet så godt på sine korrespondenters breve, som de på hans. Freud destruerede f.eks. Fliess' breve.
3. Bibliografien, der blev udformet af James Strachey i forbindelse med hans engelske *Standard Edition* af Freuds samlede værker, er under stadig revision. Den seneste publicerede version er fra 1989 udgivet af Ingeborg Meyer-Palmedo og Gerhard Fichtner: *Freud-Bibliographie mit Werkkonkordanz*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.
4. Et fyldigere udvalg er foretaget af Finn Abrahamowitz i *Klodernes kollision* (anmeldt af Steffen Jørgensen i *Psyke og Logos*, nr. 1, 1989). Denne udgave er lige rigeligt overbroderet med subjektive kommentarer, men dramatikken i spillet mellem Freud og Jung er bibeholdt.